УДК 94(477):355.1"15"

В.Г. Безбах, канд. істор. наук, доц.,
Д.П. Мельник

ВІЙСЬКОВЕ ВИХОВАННЯ ШЛЯХТИЧА В XVI СТОЛІТТІ

Статтю присвячено дослідженню виховання шляхтича, його цінностей та пріоритетів через призму літературної спадщини самих шляхтичів, зокрема ідеолога шляхти - Станіслава Оріховського – Роксолана, поета Павла Русина із Кросна, а також враження від шляхтичів, які залишили іноземці – Боплан, Віженер та інші мандрівники. Стаття спрямована на популяризацію шляхетських цінностей у процесі сучасного українського військового виховання.

Ключові слова: військове виховання, шляхта, патріотизм, ідеологія, Батьківщина, честь.

Статья посвящена исследованию воспитания шляхтича, его ценностей и приоритетов через призму литературного наследства самих шляхтичей, в частности идеолога шляхты - Станислава Ориховского - Роксолана, поэта Павла Русина из Кросна, а также впечатления от шляхтичей, которые оставили иностранцы - Боплан, Виженер и другие путешественники. Статья направлена на популяризацию благородных ценностей в процессе современного украинского военного воспитания.

Ключевые слова: военное воспитание, шляхта, патриотизм, идеология, Родина, честь.

Article deals with the investigation of education of nobles, their values and priorities through the lens of the literary heritage of nobles, including the prophet of nobles - Stanislaw Orzechowski - Roksolan, the poet Paul Rusin of Krosno and the impressions of foreigners – Boplan, Vizhener and other travelers. Article aimed to promoting noble values in the modern Ukrainian military education.

Key words : Military education, nobility, patriotism, ideology, Motherland, honor.

Вступ. В умовах розбудови Української держави проблема збереження військових традицій постає особливо гостро. Саме тому вивчення історії України потребує детальнішого розгляду особливостей такого суспільного стану, як шляхта, для позитивного впливу на військовослужбовців незалежної України.

Постановка проблеми. Традиційно генетичними та ідеологічним попередниками Збройних Сил України прийнято вважати українське козацтво, а не шляхту. Не применшуючи роль запорізького козацтва, зазначимо, що воно теж зазнало впливу від шляхетського середовища, оскільки чимало запорожців було представниками мілкої шляхти.

Аналіз публікацій. Вивченню походження та становлення шляхти, генетичного зв'язку шляхти і козацтва присвячено праці істориків від XIX століття аж до сучасності. [1,277-316; 2, 203-204; 3,27; 4, 263-264; 5,18]. Вчені також дослідили внутрішню ієрархію шляхетського стану, його роль в духовному розвитку суспільства та розбудові держави. Крім того, були встановлені ментальні стереотипи шляхти стосовно решти суспільних станів.

Метою статті є детальний розгляд основних настанов військового виховання шляхтича через призму джерел, в першу чергу творчості ідеолога шляхти – Станіслава Оріховського – Роксолана.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо настанови щодо виховання. Одна з них, яка є досить цікавою - це життя в умовах великих труднощів та страху, тобто початкова служба на небезпечних ділянках. Про це повідомляє Оріховський у своєму "Напученні…" [6, 121]. Життя в незручних умовах робило людину холоднокровною, здатною на рішучі дії, чим згодом вона заслуговувала авторитет з поміж соціуму. А саме вміння тверезо мислити в критичних ситуаціях, особливо в момент нападу ворога рятувало життя не лише шляхтичу, як воїну, а й тим, кого він захищав та вів до бою.

Крім цього, справжній шляхтич привчався обов'язково стримувати себе, адже нестримність бажань руйнувала людину [6, 146; 7, 451; 7, 452].

Шляхтич мав, на думку Оріховського, приносити користь як громадянин. В першу чергу, головна користь від шляхтича виходить з військової діяльності. В творі "Діалог або розмова навколо екзикуції польської держави" устами Господаря Оріховський стверджує, що користь від придворних шляхтичів, котрі хизуються вбранням та іншими речами така ж, як від фрейлін королеви в державних справах [8, 315].

Окремо варто висвітлити ставлення шляхтича до праці. Фізична праця на землі, торгівля та ін. вважалось ганебними явищами, і той, хто цим займався міг втратити шляхетський статус. Дмитро Вирський вказує, що висока моральність шляхтича означала, що у житті шляхтича мали бути відсутні усі справи буденного життя, а лише війна та політика – гідні заняття [9, 152] .

Шляхтичі - це люди війни та військової служби, а тому в них головним було те, що вони мали право проливати свою кров і кров ворогів на війні. Сам той факт, що вони єдині мали право носити зброю вже робив їх вищими перед суспільством. Проте й і вимоги до них були вищі.

Для шляхтича сам намір ворога воювати з ним, вже є викликом. Оріховський у творі "Про турецьку загрозу перше "повідомляє: " Але ж не тільки той воює зі мною, хто атакує мене в передній лаві або тарани якого валять мої мури, а й той, хто лише надумав мене звоювати "[10, 73]. Це свідчить про свободолюбність шляхти.

В цій же праці Оріховський висловлює думку, що шляхтич аби уникнути докорів у браку відваги, мусив братись за зброю [8,75]. Ми можемо припустити, що це є яскравим проявом поняття честі та її відстоювання зброєю, чим славились шляхтичі.

Шляхтичі повинні воювати відкрито на чужій території, і більше любити напад, ніж оборону. Воювати на рідній землі, коли насувається навала ворога, на думку шляхти погано, бо при виді знекровленої Батьківщини воїни втрачають бойовий дух і легко стають здобиччю ворога. Такі думки висловив Оріховський у творі "Про турецьку загрозу слово друге…" [11, 119]. В "Напученні…" автор продовжив свою думку: король та шляхта є вартовими своєї Вітчизни, а тому вони повинні проживати на прикордонні Речі Посполитої, тобто Русі, аби захищати її від нападу ворогів[6, 121] .

У тому ж творі Оріховський дає поради для короля, котрі на нашу думку, цілком підходять і для шляхтича: "…власне хоробрість чи мужність, яка одна лиш силу дає. Королі, які позбавлені цього, слабкі, зніжені та не ша-

новані… Бо тому, хто хоче правити, душу треба мати передусім велику і благородну. Адже від цього все в житті людини залежить" [4, 142]. Цю ж думку Оріховський підкріплює і в "Про турецьку загрозу слово перше" так : "Справжні почесті – то висока відзнака, якою вшановують людину за велику мужність усі громадяни і вільні люди".[10, 85] Більше того, шляхтич, як воїн, визнавав смерть як неминуче. Оріховський в цьому ж творі коментував таке ставлення до смерті: "Смерть завжди іде по п'ятах за людиною, якщо вона навіть не воює, а полохливо сидить на печі" [8,84].

Отже, відвага для шляхтича була надзвичайно важлива, адже вона підкреслювала не лише його особисті якості, а й була необхідною для його вищої цілі – захисту Вітчизни.

Окремі відомості дають і матеріали поезії, зокрема і про такі речі як вірність та добропорядність. У творі анонiма "На гербы ясневельможного пана Теодора Скумина, воєводы Новгородского" помітно, яку велику роль відігравала вірність покровителю і Вітчизні [12, 467]. Ще виразніше ми помічаємо уявлення про вірність у творі "На преславныє старовечныє клейноти", де заради своїх покровителів та Батьківщини шляхтич не повинен жаліти самого себе, свого майна, та ще й боротись з язичниками, тобто це сприймалось як належне [13, 466]. Крім того, шляхтич має триматись благочестивого способу життя, адже це запорука благополуччя та сміливості [13, 466] Тобто, аби бути вірним, треба бути чистим душею.

Наталя Яковенко у статті "Про два ментальні стереотипи української шляхти: "чоловік добрий" та "чоловік злий" описала побутові уявлення шляхти стосовно духовних якостей шляхтича. Справжній шляхтич мав бути вільним особисто, осілим, "безпорочним" (тобто не мати предків-злочинців). [14, 111-115] Це можна підтвердити міркуваннями Оріховського про автохтонність гербу Леліва, до якого належав коронний гетьман Ян Тарновський [15, 488-492]. Дмитро Вирський зауважив, що для Оріховського лише автохтони могли бути справжніми патріотами [9, 167].

Отже, шляхтич мав бути вірним своїй Батьківщині, причому вірним до забуття. А це досягається тоді, коли людина поводить себе гідно й вірить у вищий ідеал, котрий на той же час вимірювався в рамках "служіння" володарю та Вітчизні.

Крім того, король як сюзерен мав дбати про шляхтича. Оріховський у творі "Про турецьку загрозу слово друге" ось що говорить до короля Сигізмунда Старого: "…не віддавай нікого на поталу ворогові: воїнів шануй, дружин їхніх не дозволяй безчестити, дітей убивати, маєтки пустошити, житла спалювати, храми руйнувати… Бо мертва дружина їх ран вже не перев'яже, не побачить ран збещещена дочка, не оплаче їх засмучений батько ні вбита мати" [11, 111].

Стиль ведення війни та бойових дій здавався дивним для іноземців, які мали можливість спостерігати за шляхтою у неспокійні часи. Віженер зазначав, що шляхта зобов'язана воювати лише тоді коли бойові дії ведуться всередині держави або на її кордонах. Кампанії ж проти окремих держав ведуться за окрему плату.[16, 191] Однак шляхтич міг ухилитись від військової служби, відкупившись від неї. Про це повідомляє Герберштейн, який зазначає, що на його Батьківщині така поведінка є ганебною [17, 186]. Однак якщо шляхтич ухилявся від військової служби, як зазначає Віженер, посилаючись на хворобу, проте це було не так, то король міг позбавити усіх його володінь, а сам шляхтич втрачав все, що для нього мало значення [16, 191]; тепер його могли вбити, а це не вважалось злочином.

Втім, європейців захоплювала хитрість шляхти у війні. Особливо примітною є історія про шляхтича Литви Євстахія Дашковича, яку наводить Герберштейн: передягнувши найманих татар у литовську одіж, дозволив їм грабувати територію Московії; московити ж розпочали каральний похід проти Литви, і коли повертались з добичею, їх нагнав Дашкович зі власною, справжньою литовською армією і розгромив. Коли ж московити почали скаржитись королю про такі діяння Дашковича, король прийняв бік останнього, аргументуючи це тим, що литовці захищались[17, 185]. Таким чином, шляхтич зумів поєднати дві речі, які не зовсім поєднуються: пограбувати власного сусіда, причому винним визнали останнього. Тобто акт грабунку був узгоджений з кодексом честі знатних людей тих часів. Додамо ще й і той факт, що без цієї хитрості було б гірше – випливав би прекрасний привід до війни для Московії, а це б означало розплату за свої діяння з боку Дашковича.

Дещо іншу інформацію про військові особливості шляхти написав Боплан, який описував шляхту у XVII столітті. Він помітив, що військове спорядження шляхти дуже сильно відрізняється від західноєвропейського, оскільки воно дуже важке і має безліч необхідних речей в поході, тоді як французи воюють майже без цього [18, 382]. Окремо Боплан повідомляє про гусарів, як про багатих шляхтичів, у яких коні дуже дорогі (200 дукатів), як і інше військове спорядження [18, 382].

У випадку полону, як зазначає Віженер, шляхтича мусив викупити король [16, 191].

Висновки. Отже, шляхетське виховання, орієнтоване на виховання гідних воїнів та громадян, сприяло формуванню свідомої та самодостатньої особистості. Про це зазначали не лише вітчизняні, а й іноземні мандрівники та дослідники. Цей позитивний досвід варто залучати для виховання теперішніх воїнів, аби сприяти безперервності військової традиції України.

1. Максимович М. А. Исторические записки о козаках приднепровских / Собрание сочинений. Т. I. Отдел исторический. К., 1876, - с. 277 –316. 2. Грушевский М. Очерк украинского народа. СПб., 1904, - с. 203-204. 3. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні – Чернігів, Сіверянська думка, -1996 – 268 с. 4. Русіна О. Україна під татарами та Литвою (Україна крізь віки Т.6) К, 1998, - с.263-264. 5. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV-XVII ст. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім "Києво- Могилянська академія", 2006, – 300 с. 6. Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу Станіслава Оріховського- Роксолана / Українська література XIV-XVIст. Упоряд. В.П. Колосова – К.: Наукова думка, 1988, - с. 113-152. 7. Павло Русин з Кросна. Похвала Валерію Максіму / Українська література XIV-XVIст. Упоряд. В.П. Колосова – К., Наукова думка, 1988, с.451. 8. Діалог або розмова навколо екзикуції польської держави / Оріховський С. Твори. Пер. з латинської та старопольської В.Д. Литвинова- К.: Дніпро, 2004, - с. 267-371. 9. Вирський Дмитро. Станіслав Оріховський – Роксолан як історик та політичний мислитель.- Київ-Кременчук, Вид-во КДПУ, 2001, с.152. 10. Станіслав Оріховський-Роксолан .Про турецьку загрозу слово перше / Оріховський С. Твори. Пер. з латинської та старопольської В.Д. Литвинова- К.: Дніпро, 2004, - с. 71-95. 11. Станіслав Оріховський-Роксолан . Про турецьку загрозу слово друге / Українська література XIV-XVI ст. Упоряд. В.П. Колосова – К.: Наукова думка, - с. 88-113. 12. Анонім. На гербы ясневельможного пана Теодора Скумина, воєводы Новгородского / Українська література XIV-XVI ст. Упоряд. В.П. Колосова – К.: Наукова думка, 1988, - с.467. 13. Анонім На преславныє старовечныє клейноти. / Українська література XIV-XVIст. Упоряд. В.П. Колосова – К.: Наукова думка, 1988, - с.466. 14. Про два ментальні стереотипи української шляхти: " чоловік добрий " та " чоловік злий /Яковенко Наталя. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – Київ: Критика, 2002, - с. 111-115. 15. Станіслав Оріховський-Роксолан. Життя і смерть Яна Тарновського / Оріховський С. Твори. Пер. з латинської та старопольської В.Д. Литвинова- К.: Дніпро, 2004, - С. 488-492. 16. Блез де Віженер. Опис польського королівства / Мемуари до історії Південної Русі. Вип. 1: XVI ст. – Дніпропетровськ: Січ, 2005 – 191 с. 17. Герберштейн С. Записки о Московии / Пер с нем. А.

И. Малеина и А. В. Назаренко. – М.: Изд-во МГУ, 1988, - 430 с. 18. Боплан. Опис України 1630 -1648./ Мемуари до історії Південної Русі. Вип. 2: перша половина XVII ст. – Дніпропетровськ: Січ, 2005, – 382 с.

Надійшла до редколегії 04.12.12

УДК 340.132

В.В. Шульгін

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ДЕРЖАВИ

У статті аналізується вплив галузевої систематизації законодавства на ефективність реалізації військового законодавства України. Виявлено юридико-технічні та юридико-лінгвістичні суперечності в конструкціях окремих приписів актів військового законодавства, що утворилися на етапі кодифікації кримінального процесуального законодавства в рамках судово-правової реформи держави.

Ключові слова: судова (військово-судова) реформа, ліквідація військових судів, ліквідація військових прокуратур, кодифікація кримінального процесуального законодавства, реалізація військового законодавства України.

В статье анализируется влияние отраслевой систематизации законодательства на эффективность реализации военного законодательства Украины. Выявлены юридико-технические и юридико-лингвистические противоречия в конструкциях отдельных предписаний актов военного законодательства, которые образовались на этапе кодификации криминального процессуального законодательства в рамках судебно-правовой реформы государства.

Ключевые слова: судебная (военно-судебная) реформа, ликвидация военных судов, ликвидация военных прокуратур, кодификация криминального процессуального законодательства, реализация военного законодательства Украины.

The article is devoted to analyze the impact of industry on the effectiveness of the systematization of effectiveness of realization of military legislation of Ukraine. Identified legal and technical and legal and linguistic inconsistencies in the design of individual acts of military law regulations, which were formed during the codification of the criminal procedure law in the judicial and legal reform of the state.

Key words: court (Military court) reform, the liquidation of the military courts, the liquidation of military prosecutors, the codification of the criminal procedure law, realization of military legislation of Ukraine.

Не зважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених загальним проблемам правореалізації, особливості реалізації приписів військового законодавства України в умовах систематизації кримінального процесуального законодавства в рамках державної судово-правової реформи ще не були предметом наукового дослідження. Саме цим і визначається актуальність дослідження зазначеної проблематики.

Досягнення мети дослідження направлено на виявлення та ліквідацію юридичних колізій та прогалин в конструкціях окремих приписів актів військового законодавства, які можуть негативно позначитися в цілому на якості реалізації Державної комплексної програми реформування і розвитку Збройних Сил України (далі – ЗС України) на 2012-2017 роки, зважаючи на ліквідацію військових судів і військової прокуратури, як суб'єктів військово-кримінального правозастосування у механізмі військової правореалізації.

Судова реформа держави неможлива без упорядкування її законодавства, зокрема кримінального (матеріального та процесуального). Систематизація законодавства у формі кодифікації є найбільш раціональною умовою не тільки ефективної правотворчості, але усуває прогалини, застарілості та суперечності чинного законодавства, зокрема військового. Як зазначає В.С. Нерсесянц, "систематизація забезпечує зручності правореалізації, можливість оперативно знаходити і правильно тлумачити потрібні норми, виступає необхідною умовою підвищення рівня законності та правопорядку" [1, с.347]. Все це у повній мірі повинно узгоджуватися із системою військового законодавства України. Але, на сьогодні, ми констатуємо поглиблення основного протиріччя між двома сторонами правової системи – правотворенням і правореалізацією. На думку Ю. Шемшученка "швидке неконтрольоване розширення насамперед сфери законодавчих актів істотно ускладнює реалізацію принципу законності, процес реалізації права в цілому, спричиняючи масові порушення. А останнє, у свою чергу, сприймається як неефективність чинного закону і провокує нові й нові зміни у законодавстві, утворюючи "зачароване коло" [2, с.5].

Кодифікація кримінального процесуального законодавства держави, яка здійснюється у рамках судової реформи, уявляється нам специфічною (нормотворчою) юридичною діяльністю державного апарату, змістом якої є системне упорядкування та розвиток позитивних положень чинних нормативно-правових актів з метою підвищення ефективності реалізації законодавства в цілому як системи, яку не хотілося б ототожнювати з новелізацією. В розвиток цього Н. Оніщенко уточнює, що системний підхід проявляється у взаємозв'язку та взаємодії законодавчих актів, узгоджені кожного нового законодавчого акта з конституційними нормами, актами своєї та інших галузей права, а також з тими, що передбачають юридичну відповідальність за порушення чинного законодавства [3, с.82]. І безумовно, це необхідно враховувати, а особливо в умовах сучасної світової та перманентної вітчизняної економічної та військово-правової кризи нашого не зовсім зрілого політикуму та громадянського суспільства.

З прийняттям Закону України "Про судоустрій і статус суддів" від 07.07.2010 року більшість громадян України пов'язують початок реального здійснення судової реформи в Україні, яка, на нашу думку, розпочалася майже з моменту проголошення незалежності України. Так, р. III Концепції судово-правової реформи в Україні від 28.04.1992 року визначив, що "військові суди значно реформуються, звільняються від будь-якої залежності від військового командування та розглядають тільки справи про військові злочини військовослужбовців та справи про їх соціальний захист" [4]. Другим кроком, а практично суттєвим обмеженням так і незадіяної потенції механізму військово-судового правозастосування стало проголошення в Концепції вдосконалення судівництва 2006 року щодо необхідності повного скасування військових судів у судовій системі України. Після чого військові суди, всупереч приписам чинної Концепції судово-правової реформи 1992 року, вимушені були діяти лише як суди кримінальної юрисдикції для розгляду справ про військові злочини у першій інстанції [5], що призвело до зниження ефективності реалізації актів військового законодавства України за напрямом соціально-правового захисту військ-